

Evlilik İlişkilerindeki Sosyal Bağın Doğasının Anlaşılması Neden Önemlidir; Nasıl Araştırılmalıdır?*

Why Is It Important to Understand and How to Search for The Nature of Social Bond in Marital Relationships?

Selda ERSÖZLÜ¹

Öz

Bu çalışmada evlilik ilişkilerindeki sosyal bağın niteliği, nasıl kavramsallaştırılıp analiz edileceği ve bu analizlerin aile ve kişisel ilişkilerin anlaşılmasındaki önemi sosyolojik olarak tartışmaya açılmaktadır. İlgili literatüre ait çalışmaların ilerletilmesinde işlevselcilerin araçsal, tözcü yaklaşımların ise değer rasyonaliteye dayalı metodolojik tavrı önemli sorunlar çıkarmaktadır. Çalışmada (i) öncelikli olarak bu sorunların neler olduklarının metodolojik ve meta-kuramsal eleştirel değerlendirmesi yapılmakta, ardından (ii) samimiyet kavramı etrafında şekillenen ve ilişkilerin tözsel doğasına odaklanan yaklaşımların analitik potansiyeli tartışılmaktadır. Yapılan meta-kuramsal değerlendirme evliliğin yalnızca bireysel bir seçim değil, hukuki normlar, toplumsal değerler ve kültürel iktidar yapıları içinde şekillenen çok katmanlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu yapılar arasında özellikle toplumsal cinsiyet düzeni, eşitsizliklerin yeniden üretildiği temel bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Samimiyetin ima ettiği karşılıklı bağlılık ve eşitlik ideali, toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizlikler içinde tahakküm ilişkilerine dönüşme olasılığı taşımaktadır. Dolayısıyla, evlilikteki sosyal bağın doğasının anlaşılması kuramsal olduğu kadar bağlamsal ve ampirik bir meseledir. Böylelikle çalışmada bu çok katmanlı yapı göz önünde bulundurularak, evlilikteki sosyal bağın doğasının ampirik alanda nasıl araştırılabileceğine dair metodolojik bir yol da önerilmektedir. Zira bir sorunun tatminkâr bir tanımının yapılabilmesi ve araştırabilmesi onun nasıl giderilebileceğine dair yöntemsel bir çözümü de içerdiğinde anlamlı bir bütünlük oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bağ, Samimi İlişki, İlişkisel Realizm, İşlevsel-Tözsel Tanım, Evlilik-Aile.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This article examines the nature of the social bond in marital relationships, its conceptualization and analysis, and their significance for understanding family and intimate relations. Progress in literature is hindered by the instrumental orientation of functionalism and the value-rational stance of essentialism. The article (i) offers a methodological and metatheoretical critique of these challenges and (ii) explores the analytical potential of substantivist approaches to intimacy. This evaluation demonstrates that the social bond in marriage is not merely a matter of individual choice or preference, but shaped within and by legal norms, social values, and cultural power structures. Among these, gender order emerges as a key dimension through which inequalities are reproduced. The ideal of mutual interdependency and egalitarian ties implied by intimacy may turn into relations of domination under gender-based structural inequalities. Thus, understanding the nature of the social bonds in marriage is not only theoretical but also contextual and empirical. The study, therefore, proposes a methodological framework for the empirical investigation of marital bonds, considering their multi-layered structure. After all, providing a satisfactory definition of a

* Bu makale “Toplumsal Cinsiyet Düzeninde Meşruiyet, Adalet ve Tahakküm: Evlilik İlişkilerinin Bir Analizi” (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı) başlıklı doktora tezi çalışması kapsamında üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, selda_ersozlu@yahoo.com

Atf için (to cite): Ersözlü, S. (2025). Evlilik İlişkilerindeki Sosyal Bağın Doğasının Anlaşılması Neden Önemlidir; Nasıl Araştırılmalıdır?, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 351-369.

problem and a meaningful way to investigate it becomes a coherent whole when it also includes a methodological path for addressing the issue.

Keywords: Social Bond, Intimate Relationship, Relational Realism, Functional-Substantive Definition, Marriage-Family

Paper Type: Research

Giriş

Aile ve kişisel ilişkiler sosyolojisi, sosyolojinin alt disiplinlerinden biri olarak, küresel ölçekte yaşanan yapısal dönüşümleri ve yaşam seyrindeki değişimleri anlamada temel kuramsal alanlardan biri haline gelmiştir (Smart, 2004, s. 1043–1044). Aile ve evlilik araştırmalarında uzun süre egemen olan kuramsal ve metodolojik yaklaşımlara yönelik eleştirel değerlendirmeler, bu alanın kuramsal seyrini etkileyecek önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu çerçevede, evlilik ilişkilerindeki sosyal bağın niteliğinin ‘ne olduğu’, bu bağın ‘nasıl kavramsallaştırılıp analiz edileceği’ ve bu analizlerin aile ilişkilerini anlamaya ‘nasıl katkı sunacağı’ alanın gelişiminde belirleyici soru(n)lar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ilgili kuramsal ve metodolojik literatürü eleştirel bir biçimde değerlendirerek söz konusu üç soruya nasıl yanıt üretilebileceğini tartışmaya açmaktır.

Aile ve kişisel ilişkiler sosyolojisinde evlilik ilişkilerindeki sosyal bağın doğasının anlaşılmasının neden önemli olduğu, birbirleriyle bağlantılı üç temel meseleden ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, evliliğin Türkiye’de kadın ve erkeklere samimi ve mahrem bir ilişki yaşamaları için bir ortam yaratmalarına izin veren, toplumsal (normlar, değerler, ahlaki kurallar) ve hukuki (yasalar, düzenlemeler) olarak tanınan tek meşru ilişki (Kavas ve Gündüz-Hoşgör, 2010, s.105; Pals ve Engin, 2018, s.802-803; Eşsizoglu vd., 2011; Sönmez, 1998, s.17) olduğu gerçeğiyle ilgilidir. Bu çerçevede, evlilikte kadın ve erkek güç/iktidar ilişkisinin toplumsal olarak nasıl kurulduğu sorgulanmalıdır: Bu ilişki hem hukukta hem de gayri-resmi toplumsal normlarda akranların eşitliğine mi, yoksa taraflardan birinin önceliğine, birinin diğeri üzerinde egemen olduğu hiyerarşik bir yapıya mı dayanmaktadır? İkinci olarak, samimi ve mahrem bir ilişki olan evlilik bağı ‘sosyal’ bir ilişki olarak ele alınacaksa o zaman kişisel bir bağın içindeki sosyal olan şeyin ne olduğuna da yanıt verilmesi gerekir; zira ‘sosyal’, kuramsal bakışa göre değişen bir özellik gösterir (Sarıbay, 2014, s.4). Üçüncü olarak, sosyal kuramda “sosyal” ve “iktidar ilişkilerinin” ne’liği hakkındaki tartışmaların yeterli ve/veya yetersiz yönlerine tatminkâr bir yanıt verilebilmesi gerekir ki bu yanıt, sorunun çözümünün nasıl olabileceğinin de ifade edilmesini içerir. Belirtilmiş olan bu üç temel sorundan ilki ampirik bir sorundur ve nasıl araştırılacağı diğer ikisinin yanıtlanmasına bağlıdır. Bu nedenle makalede ilk olarak aile ve evlilik ilişkilerinin yakın zamana kadar başat konumda bulunan işlevselci yaklaşımda nasıl ele alınmış olduğu ve bunun sonucu olarak bu ilişkilerin anlaşılmasında yetersiz, eksik veya yanlışla sürükleyen yanlarının ne olduğu işlevsel-tözel tanımlar karşılaştırılması yoluyla ifade edilecektir. Bunun ardından sosyal bağ sosyolojik bir soru olarak ele alınacak, neden ve nasıl soruları altında ilişkiyel realist bir model önerilecektir. Değerlendirme ve sonuç bölümündeyse evlilikteki sosyal bağların ilişkiyel realizmle yankılanan veya ondan mülhem bir anlayış çerçevesinde nasıl kavramsallaştırılabileceği tartışılacak; bu bağların Türkiye’de toplumsal cinsiyet, hukuk ve kültürel normlarla nasıl iç içe geçtiği analiz edilerek ampirik araştırmalar için öneriler sunulacaktır.

1. Aile ve Evlilik İlişkilerinin Mahiyeti ve İşlevleri Sorunu

Bazı kavramların anlamlarının toplumsal değişime bağlı olarak değiştiği aşîkardır. Bireylerin iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda meydana gelen hızlı değişimlere nasıl tepki verdikleri, nasıl şekillendirdikleri ve onlar tarafından nasıl şekillendirildikleri sosyal araştırmacıların her zaman gündemindedir. Klasik sosyoloji toplumsal düzene odaklanmış ve sosyal bağları yalnızca toplumsal bütünleşmeyle ilgili olduğu ölçüde ele almıştır. Güncel

çalışmalarla bu bağları kendi başlarına anlamak ve belirli insanlar arasındaki ilişkiyi açıklamak konusunda daha fazla çaba sarf etmektedirler.

1950-1970’ler döneminin sosyolojisine hâkim olan işlevselci paradigma içerisinde “çekirdek aile”, yani heteroseksüel çift ve ebeveyn-çocuk ilişkileri, insanların hayatlarındaki birincil ilişkiler; akraba, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileriye tipik olarak ikincil ilişkiler olarak görülüyordu. Daha geniş akrabalık yükümlülüklerinden “kurtulmuş” (Gillies, 2003, s.3) evli çiftin, çift ve ebeveynlik ilişkileri dışındaki herkesle duygusal mesafeyi koruduğu kabul edilen bu kuramsallaştırmalarda (Jamieson, 2005, s.191-192) çekirdek aile, katı/sabit cinsiyet rollerinin (geçimi sağlayan erkek/baba, ev işlerini ve bakımı üstlenen kadın/anne) ve evliliğin toplumsal bir *norm* olduğu zamana dair “ideal tip” evrensel bir modeli temsil ediyordu. 1970’lerden sonra Batılı literatürdeki çalışmalar ve kuramsallaştırmalar, artan bireysellik ve aile biçimlerindeki çeşitlilik (nikahsız birlikte yaşama, tek ebeveynli aileler, homoseksüel birliktelikler vb.) gibi toplumsal değerler ve yapılar da meydana gelen değişimleri ele almaktadırlar. Çağdaş ailelerin, geleneksel olarak çekirdek aile birimiyle ilişkilendirilenlerin ötesinde, birden fazla rol ve işlevi bir arada yürütebileceğini, bunun da ailevi ilişkilerin ve sorumlulukların değişen doğasını yansıttığını öne süren araştırmalar, evliliğin zorunluluktan ziyade duygusal tatmin, kişisel gelişim ve kendini ifade etme odaklı *gönüllü* bir ortaklık olduğunu vurgulamaktadırlar (Gottman ve Notarius, 2002; Chambers, 2012). Geç modernlikle birlikte hem aile hayatını şekillendiren küreselleşme, teknolojik yenilikler, devlet politikası, din, istihdam ve toplumsal değişmeye hem de dönüşen aile biçimlerini ve ilişkilerini inceleyen çalışmalar artmaktadır (Örn. Edwards vd., 2005; Finch ve Mason, 2005; Scott vd., 2008; Carling vd., 2005). Bu çalışmalar merkezine, “birincil ilişkiler yerine geçen” ve Batı toplumlarında değişen bir bilinci (bireyselleşme) vurgulayan “samimiyet” kavramını almaktadırlar (Gillies, 2003, s.2,9):

“Samimiyet, insanlar arasındaki yakın bağın niteliğini ve bu niteliği oluşturma sürecini ifade eder. Evrensel bir tanım olmasa da samimi ilişkiler öznel olarak deneyimlenen ve sosyal olarak yakın da addedilen bir tür kişisel ilişkidir. Samimiyet ile kastedilen ‘yakınlık’ niteliği duygusal ve bilişsel olabilir; karşılıklı sevgi hissi, ‘aynı düşüncede’ olma ve birbirlerine özel olma gibi öznel deneyimler de buna dahildir. Samimiyet fiziksel, bedensel de olabilir, ancak samimi bir ilişkinin cinsel olması gerekmez ve hem bedensel hem de cinsel temas samimiyet olmadan da gerçekleşebilir”² (Jamieson, 2011, s.151).

“Varlık olarak aile/evlilik” kavramından ‘ilişki süreçleri olarak aile/evlilik’ kavramına, duygusal bağlar ve öznel deneyimlere önemli vurgu yapan, ‘tözel’ olarak sınıflandırabileceğimiz anlamlara³ doğru kayma, önemli toplumsal değişimleri, kuramsal gelişmeleri ve metodolojik çeşitlilikleri yansıtmaktadır. Smart’ın (2004:1048) da vurguladığı gibi, “aile yaşamının içselliğine ve sıradan insanların ilişkilerine verdikleri anlamlara” ilgi giderek artmaktadır. Örneğin, toplumsal etkileşimin önemli bir yönü olarak gördüğü samimi ilişkiyi organik bir analogiyle “büyümesi, çürümesi ve yıkılmasıyla” kuramsallaştıran Davis’e göre, “insanların bireysel kasıtlı inşası olarak başlayan şey [samimi ilişki], kısa sürede kendi başına bir gerçeklik kazanır”; “bir kişinin kendi isteğiyle katıldığı nispeten az sayıdaki kişisel ilişki, zorunlulukla katıldığı nispeten çok sayıdaki rol-ilişkinin parçalı, tek yönlü etkileşimleriyle tezat oluşturan bütünsel, çok yönlü etkileşimlerden oluşur” (Davis, 1973, s.285, xxii). Aile ilişkilerinin yeniden düşünülme ve yapılandırılma biçimini göstermek için ele alınan “kişisel yaşam”, “kişisel cemaat”, “arkadaşlık” gibi terimler kişisel ilişkilerdeki bağlılık fikirlerini, çağdaş aile yapıları ve anlamlarının akışkanlığını, çeşitliliğini ve bağlam bağımlılığını vurgulamak için geliştirilmiştir (Chambers,

² Bu açıklamayı dikkate alarak “intimacy” kavramını “samimiyet”, “privacy” kavramını “mahremiyet” olarak çeviriyor ve kullanıyorum. İki kavramın birbiriyle ilişkisinin arızı olduğuna dikkat edilmeli, sıklıkla yapılan birbirleriyle bitleştirme (conflate) hatasından kaçınılmalıdır.

³ Burada tözel (substantative) kavramıyla nesneleri şeyleştirilen sabit, değişmez, katı anlamlara değil; aksine, ilerleyen bölümlerde açıklanacağı gibi, ilişkisel realist bir kabulle nesnelerin doğalarında bulunan nedensel güç ve özelliklerine atıfta bulunmaktayım.

2012, s.174-175). Toplumsal cinsiyet ve bireyselleşme olguları bu değişimlerin tetikleyicisidir. İlkindeki tartışma, kadınların işgücündeki ücretli istihdam oranı arttıkça eviçi işbölümünün ve kaynakların ne kadar adil ve eşitlikçi dağıldığına ilişkindir. İkincisinde ise bireyselleşmenin aile üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerine dairdir. Chambers'ın (2012, s.36) dikkat çektiği gibi, bireyselleşme, bireysel seçimi ve kendini gerçekleştirme vurgularken, bağlılığa, istikrara ve kalıcılığa dayanan ailenin ihtiyaçlarıyla çelişiyor gibi görünmektedir. Aynı zamanda, erkekler ve kadınlar arasında eşitliği varsayan bireyselleşme tezlerinin ele aldığı aktif fail ve insan eylemliliğinin özgür kişisel tercihlerinin sonucu olduğu genelleştirmesi, aile hayatındaki gerçek deneyimlerin toplumsal cinsiyet ve sosyal sınıf gibi dışsal kısıtlamaları göz ardı ettiklerinden dolayı da güçlü eleştiriler almaktadır (Crow, 2002; Jamieson, 2011; Smart, 2004; Mason, 2004). Bunun yerine, “insanların, benliklerin ve değerlerin ilişkisel, bağlantılı ve bütünleşik olarak kavramsallaştırıldığı alternatif anlayışlar önerilmektedir” (Mason, 2004, s.163). Cohen ve MacCartney'in belirttiği gibi: “Ailenin toplumsal bir kurum olarak merkeziliği, ailenin bir yandan eşitsizliğin yeniden üretilmesinde, diğer yandan da eşitsizliğe ve zorluklara karşı dirençte ne kadar önemli olduğu gözlemlendiğinde ortaya çıkar” (2004, s.189).

Buradaki temel sorun, ontolojik olarak ailenin yapısal ve işlevsel özelliklerinin tanımlanmasında işlevselci yaklaşımın pratik yeterliliğidir. Bir olgunun tanımlanması ve anlamlandırılması konusunda iki farklı yaklaşımı temsil eden ve sosyal bilim literatürde yalnızca din olgusu üzerinde yapılan işlevsel-tözel anlam tartışmasının⁴ aile genelinde ve evlilik özelinde de yapılması, toplumsal yapıların ve inançların nasıl işlediğine ve temelde nelerden oluştuğuna ilişkin farklı bakış açılarını yansıtmaması bakımından önemlidir.

1.1. İşlevsel ve Tözel Anlamlar Tartışması

Esas olarak bir olgunun mahiyetinin/doğasının ne olduğu ile ne tür bir işlevi yerine getirdiğinin birbirinden farklı olarak ele alınması, bir olguya dair bir işlevin fiili durumlarda kendi mahiyetinden bağımsız olarak ortaya çıkıp çıkmayacağı konusunda temel bir açmazı içerir. Zira, nedensellik mantığında dikkat bir mahiyetin belli bir sonuca götürmesine odaklandığı için, mahiyetin kendisinde olmayan bir işlevin üretilip üretilmeyeceğini tartışmaya açamaz. Daha açıkça, belirli bir nesnenin/olgunun/pratiğin mahiyetinin anlaşılması, belirli bağlamlarda tetiklediği nedensel zincirin anlaşılmasına bağlı olduğu için, bir işlevin özsel doğasını dikkate almadan nedenselliği tartışmanın zor olmasıdır. İşlev, bir nesnenin veya ilişkinin kendisine hizmet ettiği bir amaçtır (cause/purpose)⁵. Bununla birlikte, Durkheim'in da savladığı gibi, bir nesneyi neyin meydana getirdiği işlevlerinden hareketle ifade edilemez (Wallace ve Wolf, 2015, s.49; Giddens, 2005, s.526). Nesne/ilişki belirli şartlar (yapısal kısıtlamalar) altında belli bir süreçte ortaya çıkar ve bir amaca hizmet ediyor olabilir; ancak onun mahiyetinin ne olduğunu belirleyen şey bu amaç değildir. İşlevselciliğin ‘bir kurumun, her toplumda belirli yapısal işlevsel ihtiyaçları karşıladığı için vazgeçilemez’ olduğu iddiası, *toplum için gerekli olan şeyin söz konusu kurum mu yoksa yerine getirdiğine inanılan işlevleri mi olduğu* tartışmasını da ayrıca gündeme getirir, “zira aynı işlevler farklı kurumlar tarafından da yerine getirilebilir” (Giddens, 2005, s.516). Ancak Giddens'in bu savı, burada karşılaşılan hüküm verme sorunun çözümü için yeterli değildir; aksine sorun iki katmanlıdır. Bunlardan ilki, belli bir işlevin ancak belli bir mahiyetteki olgu(lar) tarafından meydana getirilip getirilemeyeceğidir. Dolayısıyla, aynı mahiyetteki sonuçları meydana getiren ve farklı olduğu düşünülen bir olgunun/olguların en azından bu işlev bakımından aynı mahiyette bir olgu(lar) olup olmadığıdır. Nitekim Durkheim çalışmalarında (2004, s.191-242; 2013, s.127-135) özsel olarak aynı mahiyetteki olgular-özsel olarak aynı mahiyetteki sonuçlar şeklinde ilerlemektedir. Bu nedenle ikinci sorun, aynı olduğu düşünülen

⁴ Bkz. Berger, (1974); Wilson, (1998); Bruce (2011).

⁵ İşlevselcilik, bir nedenin sonucundan önce gelmesi gerektiği fikrini taşıyan geleneksel nedensel modelden ayrılır. Bunun yerine, neden ve sonuç arasında geri bildirim döngüleri veya karşılıklı ilişkiler arar ve belirli pratiklerin amaçları nedeniyle değil, hizmet ettikleri toplumsal işlevler nedeniyle yeniden üretildiğini, yeniden üretildikleri süreçte de var olduklarını vurgular (Holmwood, 2006: 218).

işlev(ler)in gerçekte de aynı mahiyette olup olmadıklarıdır. Bu da aynılık veya benzerliğin, hangi olgunun tam olarak hangi kavramsal düzeyde tanımlandığına veya gerçekliğin belli bir yönünün hangi düzeyde bir soyutlamayla diğer yönlerinden ayrıştırıldığıyla ilgilidir.

Aile ve evlilik bağlamında işlevsel ve tözsel anlamlar tartışması, sosyolojideki kurumlar veya inançlar gibi toplumsal olguların nasıl tanımlandığı ve anlaşıldığıyla ilgili kuramsal tartışmaları yansıtmaktadır. İşlevsel tanımlar, bir kurumun ne yaptığını, bir sosyal sistem içinde nasıl işlediğini, kurumların sosyal düzeni ve istikrarı korumak için gerçekleştirdiği rolleri ve işlevleri vurgulamaktadır. İşlevselci bakış açısından aileler, toplum için hayati roller üstlenen temel sosyal kurumlardır. Çocukları sosyalleştirmek, üyelerine maddi ve manevi refah, duygusal ve pratik destek sağlamak, evli çiftlerin cinselliğini düzenlemek ve üyelerine sosyal bir kimlik sunmak bunlar arasında yer alır. Evlilik, bu aile işlevlerini destekleyen bir sosyal kurum olarak, çocuk yetiştirme ve cinsel davranış ve üremeyle ilgili sosyal normları sürdürmek için istikrarlı bir çevredir. Tözsel tanımlar ise bir kurumun doğasında var olana, *içeriğine* odaklanır; kurumları kültürler ve toplumlar arasında büyük ölçüde değişebilen içsel değerlerine, inançlarına veya vasıflarına göre açıklar. Aile ve evlilik mahiyetleri itibarıyla temel değerleriyle, yasal, duygusal veya manevi bileşenleriyle tanımlanır; toplumdaki işlevsel rollerinden bağımsız olarak, öncelikle bir aileyi aile, evliliği evlilik yapan içsel *vasıflar* vurgulanır.

Sosyal kuramdaki ‘işlevsel-tözsel anlamlar’ tartışması, ‘araçsal ve tözsel rasyonalite’ etrafındaki tartışmalarla bağlantılıdır. Bu tartışmalardan ilki olguların tanımlanmasına ilişkindir, ikincisiyse toplumsal eylemdeki karar alma⁶ mantığını ele almaktadır. Her iki tartışmanın da temelini Weber’in (2019) araçsal ve değer rasyonel eylemler arasındaki ideal tiplleştirilmiş ayrımı⁷ oluşturmaktadır. Araçsal rasyonalite işlevsel analizlerle, tözsel rasyonalite (bir şeyin asli, temel mahiyetinin ne olduğu) içsel değerleri vurgulayan tanımlarla uyumludur. Bu kavramlar, araç odaklı verimlilik ile değer odaklı amaçlara yönelim arasındaki benzer gerilimleri ele alır, ancak farklı analitik alanlarda işlerler: biri sosyal olguları tanımlamakla diğeriye rasyonel eylemi değerlendirmekle ilgilidir. Araçsal rasyonalite, önceden tanımlanmış hedeflere/amaçlara, onların içsel değerinden bağımsız, verimli bir şekilde ulaşmak için araçları en uygun hale getirmeye atıfta bulunur; eylemleri belirli hedeflere ulaşmadaki etkinliklerine göre değerlendirir (Kalberg, 1980). Araçsalcı anlayışa göre rasyonalite tözsel amaçların değil, yalnızca araçların bir özelliğidir (Gudalov, 2018, s.201). Benzer şekilde işlevsel tanımlar da olguların içsel doğasından ziyade toplumsal işlevleri yerine getirebilen araçsal rollerine veya etkilerine odaklanırlar. Örneğin evliliğin işlevsel tanımları, toplumsal düzeni korumadaki pratik rollerini vurgular. Evlilik toplumsal istikrarı sağlama açısından bir araç olarak görülürken, evliliğin sistemin ihtiyaçlarına yanıt veren işlevleri de kurumsal verimlilik açısından değerlendirilir. İstikrarını temin ve sürdürmek veya buna destek olmak için bu kurumun yasal ve ekonomik düzenlemelerinin hayata geçirilmesi (vergi avantajları, miras hakları vb.) araçsal hedefleri yansıtır. Dolayısıyla, işlevselci yaklaşımda evliliğin güvenlik, iktisadi avantaj gibi toplumsal veya bireysel amaçlara ulaşmada bir araç olarak hizmet ettiği görüşü, içsel anlamdan ziyade pragmatik faydaya öncelik vermesi, Weber’in araçsal rasyonalitesiyle uyumlu bir bakış açısidir. Ve “pragmatizme göre, kavramlar insan amaçlarına hizmet eden dünyayı sınıflandırmanın yollarıdır” (Hjørland ve Nissen Pedersen, 2005, s.588). Bu bakımdan, işlevselciliğin evliliğin doğası ile işlevi arasındaki ilişkiyi

⁶ Evlilik, aile ve ilişkiler kurma ve sürdürme süreci birçok kişisel seçim gerektirir; insanlar hayatları boyunca hem büyük hem de küçük, aileyle ilgili kararlar almaya devam ederler. Aile hayatıyla ilgili kararlar erken yetişkinlikte başlar ve yaşlılığa kadar sürer. İnsanlar cinsiyet rolleriyle ilgili geleneksel inançlara, değerlere ve tutumlara bağlı kalıp kalmayacaklarını veya daha esnek roller ve ilişkiler için müzakere yapıp yapmayacaklarını seçerler (Lamanna vd., 2021: xx-xxi).

⁷ Weber, bir kavramsal inşa ve analiz aracı olarak sosyal eylemleri ve toplumsal düzenleri anlamak için iki farklı tipoloji geliştirmiştir. Duygusal, geleneksel, değer-rasyonel, araç-rasyonel ‘eylem tipolojisi’, bireylerin neden ve nasıl edimde bulunduklarını anlamaya yönelik toplumsal eylem sınıflandırmasıdır. Bu toplumsal eylem türlerinin her birinin kendine özgü vasıfları vardır ve bir tür rasyonelliğe karşılık gelirler. Pratik, kuramsal, özsəl, biçimsel ‘rasyonellik tipolojisi’ ise akli ve dolayısıyla bu eylemleri yönlendiren düşünsel ve sistematik temelleri keşfetmek için kullanılır. Bununla birlikte, bu (soyut) ideal tiplerin gerçek dünyada birlikte işlediklerinin de unutulmamalıdır (Kalberg, 1980: 1148-1149).

araçsallaştırırken evliliğin tözsel anlamını ve değerini göz ardı ettiğini⁸ söylemek, sosyal politikalara olan etkisi bakımından da dikkat çekicidir. İşlevselciliğin, “yaşanan hayatların biçimlerinin anlaşılmasını betimlemek veya ilerletmek yerine belirli değerlere” (Jamieson, 2005, s.187), ‘olması gerekene’ işaret eden “muhafazakâr doğası”nın vurguladığı “dengeleyici değişkenlerin ahlaken arzu edilir ve denge bozulmalarının kesinlikle olumsuz görülmesi ihtimali” (Giddens, 2005, s.521) neyin daha “arzu edilir” olduğuna ve buna kimin karar vereceğine dair sorular sordurur. Nitekim, Durkheim da daha iyi ve adil toplumun inşasında sosyal bilime bu tür bir rol yükler: “Öncelikle gerçeği incelemeye koyulsak da bu onu geliştirmek istemediğimiz anlamına gelmez” (Durkheim, 1987, s.33).

John Rawls’un adalet kuramında aileye biçtiği role ilişkin literatürde yer alan eleştiriler, aileye yönelik işlevselci yaklaşımların sınırlılıklarını somutlaştırmaktadır⁹. Liberal feminist kuramcı Okin, kuramcılarının ve politika yapımcılarının adalet hakkında fikir yürütürken aile içi ve dışındaki “iktidar” dinamiklerine ve eşitsizliklere odaklanmaları gerektiği fikrini savunan eleştirmenlerden biridir. Ona göre, adil bir toplumun yaratılması “adalet duygusunun” gelişimiyle, evde, aile içindeki cinsiyet ilişkilerinin reformuyla başlar (Okin, 2014). Rawls, adalet kuramında, aileyi toplumun “temel yapısı”nın bir parçası olarak tanımlar. Temel yapı, bireylerin yaşam beklentilerini etkileyen ve hakları, görevleri ve fırsatları dağıtan başlıca sosyal kurumları içerir. Ancak Rawls, adalet ilkelerinin ailenin iç işleyişini doğrudan yönetmediğini savunur; yani aileler için belirli bir biçim/yapı öngörmekten ziyade onun toplumdaki işlevsel rollerine vurgu yapmaktadır. Dahası aileyi “kamusal alan”dan dışlayarak kendi içinde kapalı, dokunulmaz “özel alan”a yerleştirmektedir. Buna göre, ailenin temel işlevi ahlaki gelişim ve adil bir toplum için gerekli olan değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır: “Kuramın temel ilkesi, hakkaniyet olarak adaletin, üyelerinin yapı ve kuralları, yapıdaki hangi yeri işgal edeceklerini bilmedikleri bir konumdan varsayımsal olarak kabul edebilecekleri kurumları tanımlamasıdır” (Okin, 1989, s.94). Bu düşünce işlevselciliğin, bir kurum olarak ailenin sosyalleşme süreçleri aracılığıyla normların ve değerlerin, nesiller boyunca kabulü düşüncesini yansıtır. Bu işlevsel vurgu, hem sosyalleşmenin tek yönlü bir aktarım ve edinim süreci olduğunun ve aynı zamanda mevcut aile biçimlerinin adaletle olan etkilerine yönelik normatif bir eleştiriden ziyade betimleyici kabulünün göstergesidir.

Yapısal eleştiriden ziyade işlevsel rollere öncelik veren kuramların, adaletsiz düzenlemeleri kaçınılmaz veya zararsız olarak ele almalarının, bu adaletsizlikleri meşrulaştırma riskini taşıdığına dair diğer eleştiriler de Munoz-Dardé (1998; 2016) ve Schwartz’dan (2001) gelir; Rawls’un ailenin eşitsizliği sürdürmedeki rolüne ilişkin ikircikli tutumuna ve kendi eşitlikçi taahhütleriyle ailenin varlığını uzlaştırmadaki başarısızlığına odaklanır. Munoz-Dardé, ailenin toplumsal ve ekonomik avantajları kuşaktan kuşağa aktararak, doğası gereği eşitsiz yaşam fırsatları yarattığını savunmaktadır. Rawls’un aileyi bu eşitsizliği üreten yapılar arasında değil, “kaba bir olgu” olarak değerlendirmesi ise yapısal eleştiriden uzak durduğunu göstermektedir. Schwartz ise Rawls’un kuramının “soyutlayıcı mekanizmasını” eleştirerek, toplumun maddi ve ilişkisel karmaşıklıklarıyla bağ kurmakta yetersiz kaldığını savunmaktadır. Ona göre Rawls’un adalet kuramı, tarafsızlık arayışıyla aile gibi kurumların adaletsizlik üretme potansiyelini göz ardı ederek, statükoyu sürdürme eğilimindedir. Özellikle adalet ilkelerinin “sözcüksel sıralamasında yer alan öncelikler”, yapısal eşitsizliklerin çözümünü ikinci plana itmektedir: soyut yordamsal adalet, onları üreten yapılarla yüzleşmeden somut eşitsizlikleri çözemez.

Bu eleştiriler, Rawls’un kuramının ve işlevselciliğin mevcut toplumsal düzenlemeleri sorgulamak yerine doğal ve kaçınılmaz kabul etme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Aileye yönelik bu araçsal bakış, istikrarı bireysel adaletin önüne koyarak, eşitsizlikleri yeniden

⁸ Dahası bireyin değeri de araçsal bir perspektiften ele alınır; bireyin topluma, aileye veya bir organizasyona sunduğu katkılar üzerinden ölçülür. Bireyin değerinin işlevselleştirilmesi yani sahip olduğu içsel özelliklerden veya ilişkisel varlığından çok, sağladığı işlevlere ve toplumsal rollere bağlı olarak tanımlanması söz konusudur.

⁹ Buradaki amaç Rawls’un “adalet kuramını” ve siyasi görüşlerini tartışmak değil, literatürde yer alan işlevselci yaklaşımın kuramsal sorunları ve pratik geçerliliğine dair tartışmaları örneklendirmektir.

üretme riskini taşımaktadır. Sonuç olarak, adaletin gerçekleşmesi için yalnızca kurumların işlevine değil, bu kurumların içerdiği güç/iktidar (power) ilişkileri ve eşitsizlik biçimlerinin de eleştirel biçimde incelenmeleri gerekmektedir.

Tözsel rasyonalite ise bireylerin eylemlerini belirli ahlaki değerler, inançlar ve normlar çerçevesinde şekillendiren bir düşünsel çerçevedir; adalete veya kültürel normlara uymak gibi içsel değerler veya ahlaki ilkeler tarafından yönlendirilen anlamlı eylemlere öncelik verir (Kalberg, 1980). Bu değerler öznel olarak şekillendirilir, dolayısıyla neyin değerli olduğu özneye bağlı olacaktır. Tözsel rasyonalite, eylemlerin hedeflerinin ve sonuçlarının, bireylerin veya grupların benimsediği değerlere göre ahlaki/etik olarak haklı olup olmadığını, eylemle ilgili karar alırken tüm ilgili değerleri ve kültürel yükümlülükleri göz önünde bulundurur. Bir şeyin tözsel olarak rasyonel kabul edilebilmesi için, eylemlerin sonuçlarının toplumsal aktör tarafından arzu edilebilir olarak değerlendirilmesi ve eylemlerin bu değerlere göre seçilmesi, ölçülmesi ve yargılanması gerekmektedir (Simon, 1976, s.66). Gudalov'a (2018, s.213) göre, rasyonalite günümüzde araçsalcılığın sınırlarını aşacak biçimde kavranmakta; yalnızca değişime açık olmakla kalmayıp, fikirlerin sürekli eleştirel değerlendirilmesini de içerdiği için değişimi zorunlu kılmaktadır.

Tözsel tanımlar dışsal işlevlerden ziyade olguların içeriğine odaklanmaktadır. Örneğin, evlilik faydacı işlevleri aşan sevgi, bağlılık ve karşılıklı destekle tanımlanırken ahlaki ve duygusal bağları vurgular. Çağdaş yorumlar, evliliği, onur (dignity) ve eşitlik gibi özsel değerleri yansıtan, kişisel tatmin ve mahremiyete dayanan bir temel hak ve sorumluluk olarak çerçeveleyerek özerklik ve kimliği analizlerinin odağına almaktadırlar (Ketokivi, 2012; Crow, 2002; Himmelweit, 2005; Luotonen, 2023). Bu nedenle evliliğin işlevlerinden sayılan üreme veya cinsel ilişki mevcut olmadığında yani potansiyel işlevlerinden biri veya daha fazlası mevcut olmadığında da o yine bir evlilik olmaya (yani özsel niteliğini korumaya) devam eder veya böyle olduğuna hükmedilebilir.

Öte yandan bir ilişkinin evlilik ilişkisi olup olmadığına karar verilmesi sorunu, birbirleriyle eşit derecede bir kuramsal ve metodolojik hüküm verme sorunu doğurur. Bu sorun hem işlevsel hem de tözsel tanımlamalarda içerilmiş olan işlevler, unsurlar veya vasıfların sınırlı sayı ve/veya derecede fakat zorunlu (monothetic) işlevler/özsel vasıflar biçiminde mi tanımlandıkları; yoksa belli şekilde sınırlandırılmış bir vasıflar listesinde yer alanlar arasından, yine sayı veya derece bakımından sınırlandırılmış asgari sayı veya derecede bazı vasıfları bünyesinde taşıması gerektiği şeklinde (polythetic) mi tanımlandığıyla ilgilidir. Araştırmacılar açısından biçimsel-epistemik bir sorun olan bu husus, bir evlilik ilişkisine taraf olanlar açısından ise hayati bir sorundur. Dolayısıyla bu kararın, bir ilişkinin taraflarının kendi kültürel ve toplumsal bağlamlarında ve kendi ilişkileri özelindeki anlayış ve tanımlamalarından, kararlarından hareketle mi verileceği yoksa aksine, araştırmacıların kendileri tarafından inşa edilmiş bir kurgu veya ideal-tipik bir şemaya bağlı kalınarak mı karar verileceği büyük önem taşımaktadır. Birinci yolun izlenmesi araştırmacıyı inceleme altındaki olguyu fiili olarak kuran ve sürdürenlerin deneyimleri ve yorumlarına ve onun ölçüsünde toplumsal gerçekliğin yaratımı veya yeniden üretimine götürür. İkinci yolun izlenmesi ise bizi bu gerçekliğin ne olduğu hakkında araştırmacının düşünülmüş veya inşa edilmiş kurgusuna ve buna eşlik eden ilişkilere götürür. Bu yollardan birincisinde evlilik, inceleme altındaki gerçek bir şey/nesne olarak ve tarafların kendi ilişkilerini nasıl anladıkları ve düşündüklerine bağlı olarak kurulan, sürdürülen, şartlara bağlı olarak değiştirilen, dönüştürülen veya sonlandırılan gerçek bir ilişkiyken¹⁰, ikincisinde kurgusal bir ilişki olmaktan öteye geçmez ve araştırmacının varlığına veya yokluğuna hükmetmesiyle ne var olur ne de ortadan kalkar. Dolayısıyla, “kavramsallaştırmanın yapay empirik kategorilere indirgenmemesi önemlidir... Etkili bir kavram pratikte işleyen, daha derin bir kavrayış sağlayan

¹⁰ Örneğin Gabb ve Fink (2015) nitel araştırmalarına dayanarak "çift" (couple) kavramının ayrıntılı anlaşılması için esnek ve kapsayıcı bir yaklaşımı savunurlar. Buna göre, tüm çiftlerin ilişkilerini aynı şekilde deneyimlediğini veya tanımladığını varsaymak yerine, yaşam biçimlerindeki ve ilişkilerindeki "zaman içinde" anlam bulma ve sürdürme biçimlerindeki çeşitliliğin kabul edilmesi gereklidir.

ve büyük açıklayıcı güce sahip bir kavramdır. Kavramın ne kadar etkili olduğu, onu somut gerçekliği analiz etmek için kullandığımızda belli olacaktır” (Danermark vd., 2018, s.198).

Özetle, işlevselcilik evliliğin dışsal faydalarına odaklanırken, tözsel tanımlar evliliğin içsel anlamına, bir olgunun mahiyetine ilişkin tanımlamalardır. Evliliği tanımlarken tözsel tanımlar onun değerini vurgular: evlilik bir bağıdır, süreçsel bir bağlantı kurma, bir kimlik oluşturma, bir toplumsal değer ve ilkeler bütünüdür. Tözsel tanımlar, evliliğin ne olduğunu ve ne için var olduğunu sorgularken aynı zamanda bu mahiyetin ne türden bir işlev gördüğüyle de ilgilenir. Yani evliliğin mahiyeti onun taşıdığı toplumsal değerleri ve işlevleri içerir. Evliliğin işlevi, ne için var olduğu, doğasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, işlevin doğasından bağımsız bir şekilde var olamayacağını gösterir. Bu çerçevede, işlev kavramının da (yapısal) “işlevselci” yaklaşımdan farklı olarak, ilişkilerin kendine özgü dinamik ve süreçsel işleyişini, mahiyetini, yapısını anlamamıza olanak veren *niteliksel* karşılıklı “bağlar”dan ortaya çıktığının altını çizmek gerekir.

2. Sosyolojik Bir Soru Olarak Sosyal Bağlar

Bir kavramın önüne “toplumsal”/“sosyal” terimini eklediğimizde, terimin anlamını yalnızca bireysel vasıflar veya soyut olgular yerine insan varoluşunun ilişkisel yönlerini vurgulayacak şekilde dönüştürürüz. “Sosyal”ı bir şeyi niteleyen bir kelime olarak kullandığımızda, odak noktasını genellikle insanların bağlantılı, birbirine bağımlı ve başkalarıyla ilişkileri aracılığıyla nasıl tanımlandığına kaydırırız. Dolayısıyla yalıtık bireyler veya özelliklerle değil, bu özelliklerin bir sosyal ilişkiler ağı içinde nasıl kurulduğu (constituted) ve yorumlandığıyla ilgileniriz. Bu nedenle, sosyolojide “sosyal” terimi genellikle ilişkisel, etkileşimli ve bağlama bağlı bir şeye, yani belirli bir toplumdaki insan etkileşimleri nedeniyle var olan ve şekillenen bir şeye baktığımıza işaret eder. Toplumsal olgular, doğal veya bireysel olgulardan farklıdır, çünkü onlar kolektifte gömülüdür ve topluma bağımlıdır. Ayrıca, bu olgular yalnızca kişisel özellikler tarafından değil, genellikle güç, normlar ve tarihsel süreçler tarafından şekillendirilirler.

Sosyolojik söylemde “sosyal”, toplumsal yapıların, normların ve ilişkilerin bireysel davranışı ve grup dinamiklerini nasıl etkilediğini analiz ettiğimiz bir mercek haline gelir. ‘Sosyal’ terimi, “insanları bir arada tutan, yalnızca belirli ilişkilere değil genel olarak toplumsal yaşama ve onun yapılarına da bağlı olan bir şey”e atıfta bulunur (Ketokivi, 2010, s. 51). Örneğin: ‘toplumsal’laşma yalnızca öğrenme süreci değildir; başkalarıyla ve toplumla etkileşim yoluyla karşılıklı bir öğrenme sürecidir. ‘Sosyal’ kimlik yalnızca bir bireyin öz algısı değildir; bu kimliğin başkalarıyla etkileşim yoluyla şekillenmesi ve daha geniş (cinsiyet, etnisite, sınıf gibi) toplumsal kategorilerle ilişkili tanımlanmasıdır. ‘Sosyal’ güç, yalnızca bireysel güç veya siyasi kontrolle ilgili değildir; sosyal ortamlarda başkalarını etkileme, kontrol etme veya mütehakkim olma yeteneğiyle de ilgilidir. Dolayısıyla sosyal olan, insanların toplumda nasıl davranabileceğini ve etkileşimde bulunabileceğini etkileyen ağları, kurumları ve sistemik yapıları içerir; sosyal ilişkiler aracılığıyla kurulan ve sosyal bağlamlarda uygulanan *gücü* vurgular. Bu yaklaşımla ‘sosyal ilişki’, insanlar arasındaki tüm ilişkileri kapsayan genel bir kavramı ifade ederken, ‘sosyal bağ’ kavramı, aktörler arasında karşılıklı bağ(ım)lılığın (interdependency) var olduğu daha güçlü bir ilişkiyi ifade eder (Archer ve Donati, 2015, s.15; Morgan, 1996, s.109; Tönnies, 1957, s.242). “Sosyal bağ”ın doğası “karşılıklı bağlılığı ifade eder” yani “bir kişinin iradesinin diğerinin iradesini etkilemesi, onu ilerletmesi veya engellemesi veya her ikisini birden yapması” anlamına gelir: “Türetilmiş ve daha yüksek sosyal bağ türü her zaman, bir yandan karşılıklı avantaj, yardım veya dostça faaliyet içeren ve diğer yandan her zaman bireysel irade üzerinde çalışan ve onu kontrol eden bağlayıcı bir sosyal irade unsuru içeren olarak adlandırabileceğimiz o unsuru içerir” (Tönnies, 1957, s.243,245).

İlişkilerdeki, özellikle samimi ve mahrem bir ilişki olan evlilik ilişkilerindeki sosyal bağları araştırmak, toplumdaki sosyal ilişkilerin daha geniş niteliği ve karakteri hakkındaki görüşleri genişletebilir. Çünkü evlilik ilişkileri genellikle daha büyük sosyal yapıların bir mikro-

kozmosudur ve daha geniş sosyal bağlamda işleyen güç ilişkileri, cinsiyet rolleri, normlar ve beklentiler dahil olmak üzere sosyal dinamiklerin temel unsurlarını yansıtır. Aileler işyerleri veya diğer sosyal alanlar gibi, müzakere ve değişimin, güç ve çatışmanın ve eşitsizliğin ortamlarıdır (Cohen ve MacCartney, 2004, s.186; Sørensen, 2005, s.108). Bununla birlikte öncelikle yanıtlanması gereken soru, ontolojik olana dair bir sorudur: bir olgunun toplumsal olarak kurulduğunu söylemek ne anlama gelir?

“Toplumsal nasıl mümkün olduğu” (Simmel, 1910) veya toplumu bir arada tutan şeyin ne olduğu soruları sosyolojik düşüncenin başlangıcından bu yana gündemini korumaktadır (Fernández ve Martínez, 2022, s.13). Sosyal bağ kavramına her zaman yer verilmese de toplumu bir arada tutan bağlara ilişkin farklı kuramlar, birey ve toplum ilişkisini sosyal gerçekliğe farklı şekilde bakarak açıklarlar. Sosyal kuramdaki üç temel düalizmin en altında yer alan birey-toplum düalizmi, gittikçe genişleyerek diğerlerini de kapsayan ayrımları içeren faillik/eylem-yapı ve mikro-makro düalizmlerinin temelinde yer alır (Layder, 2006, s.1-2). Bu temel düalizm kendisini karşılıklı bağımlılık ve özgürlük kavramlarıyla gösterir, iktidar/güç ilişkilerinde tezahür eder. Bir tarafta diğer insanlar üzerinde uygulanan ‘sosyal güç’ (power over) yer almaktadır, öte tarafta ise diğer insanlardan bağımsızlığa atıfta bulunan ‘kişisel güç’ (power to); ilki yapının zorlayıcı/kısıtlayıcılığına, ikincisi ise bireysel faillığe işaret eder. Layder’in (2006, s.329) “toplumsal ilişkilerin ikiliği” olarak ele aldığı bu durum her toplumsal ilişkide yer alan, ilişkilerin yeniden üretilen ve özgür-biçimli unsurlarını içerir. İlişkilerin yeniden üretilen unsurlarında davranış üzerindeki kısıtlamalar daha baskınken, özgür-biçimli ilişkilerde bireysel yorum ve icraat daha özgür eyleme olanağı sağlar. Ancak bu sadece bir “derece” sorunudur.

Sosyolojik analizde genel olarak kişilerarası ilişkiler ve kontrol; sınıf, cinsiyet, etnik köken, devlet ve bürokrasi gibi toplumun daha görünür, büyük ölçekli analizleriyle karşılaştırıldığında gölgede kalmaktadır. Dolayısıyla iktidar/güç kavramı çoğunlukla büyük ölçekli, yapısal bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Aslında, “özel deneyimi sosyal ortamların, yapıların ve sistemlerin daha nesnel unsurlarına bağlayan araçlar [mediations] ve bağlar”ına atıfta bulunan “kişilerarası kontrol” olgusu, sosyal yapının daha genel, tutarlı ve bütünleştirici süreçleriyle yakından ilgilidir (Layder, 2004, s.3-4).

Bununla birlikte iktidar kavramı sosyal kuramdaki en çetrefil kavramlardan biridir ve genel-geçer bir anlamı yoktur. İktidar hem ontolojik hem de toplumsal ve normatif soru(n)ları gündeme getiren “tartışmalı” ve “karmaşık” bir terimdir. Tartışmalıdır, çünkü nasıl kavramsallaştırıldığı siyasi ve kuramsal ilgilerden bağımsız değildir (Lukes, 2005); karmaşıktır, çünkü doğası ve anlamı, kendisine akraba terimlerle karışıkça belirsizleşir ve iktidarın ne olduğunun açıklanmasında yapılan en önemli hata kategorik olarak farklı kavramların bitleştirilmesidir. Dolayısıyla iktidarın varlığını açıklayan kuramlarda dünya hakkında “ne” söylendiğinin analizi özel dikkat gerektirmektedir (Christensen, 2024; Uphoff, 1989).

Toplumsal türlerin kaynaklarını veya oluşturucularını araştıran sosyal ontoloji tartışmalarında, sosyal dünyanın ontolojik statüsüne ilişkin iki ana sorgulama hattı vardır (Epstein, 2024; Pettit, 2014; 2023; Lohse, 2017). Toplumsallığın ontolojik “belirlenim”iyle ilgili ilk sorgulama hattındaki sorular sosyal kuramda bitmek bilmeyen yapı-fail sorununa işaret ederken, toplumsal gerçekliği varlığa getiren toplumsal süreçlere ve pratiklere odaklanan ikinci sorgulama hattı sosyal ilişkilerin niteliği yani iktidar/güç ilişkileriyle ilgilidir. Bu doğrultuda, toplumsal olarak kurulu dair yapılacak bir araştırmanın, kendi meta-kuramsal çerçevesi dahilinde “iktidar”, “yapı-fail” ve “nedensellik” anlayışını da açık olarak ortaya koyması gerekmektedir.

3. Sosyal Bağların İlişkisel Doğasını Anlayabilmek İçin Nasıl Bir Meta-Kuramsal ve Metodolojik Yol İzlenebilir?

Yukarıda işaret edilen kuramsal ve metodolojik sorunlar dikkate alındığında, aile ve evlilik ilişkilerinin araştırılmasına Margaret Archer ve Pierpaolo Donati’nin “ilişkisel özne” kuramıyla (2015) temellendirilen ilişkisel realist meta-kuramsal bir çerçeve işlevsel

görülmektedir. Bu çerçevenin temel varsayımı şudur: “sosyal ilişkileri, doğadan (insanın hem içsel hem de dışsal doğasından, biyofiziksel doğadan ve maddi kültürden) kaynaklanan unsurların, aktörleri birbirine bağlayan yapısal ve kültürel bağlamlardan ve ağlardan kaynaklanan etkilerle iç içe geçtiği bir gerçeklik olarak ele alıyoruz.” (Archer ve Donati, 2015, s.19). Bunun niçin ve nasılı özetle aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

David Morgan (2005) aileyi sosyolojik olarak anlamlandırma çabalarının iki ekseninde şekillendiğini belirtir: “aile”ye öncelik tanıyan yaklaşımlar ile “sosyoloji”yi merkeze alan bakış açıları. İlk gruptakiler –işlevselci, evrimsel biyolojik ve bazı psikolojik kuramlar– aileyi özgün, indirgenemez bir yapı olarak ele alır. Burada aile, belirli toplumsal işlevleri yerine getiren bir yapı olarak değerlendirilir. Ancak bu yaklaşımlar aileyi, daha geniş toplumsal ilişkiler açısından soyutladıkları için, statik ve evrensel bir form olarak tanımlama riskini taşırlar. Özellikle aile içindeki ilişkilerin toplumsal bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilmesi, aile içi güç dinamiklerinin ve çeşitliliğin analizini sınırlandırabilir (Morgan, 2005, s.148-151). Buna karşılık, sosyolojiyi merkeze alan yaklaşımlar aileyi toplumsal ilişkiler alanının bir alt kümesi olarak değerlendirirler. Morgan bu yaklaşımları “tekelci” ve “çoğulcu” olarak sınıflandırır. Tekelci yaklaşımlar, aileyi açıklamak için genel olarak tek bir baskın kuramsal çerçeveyi yeterli görerek diğer perspektifleri dışlamaktadırlar. Dolayısıyla aile deneyimlerinin çeşitliliğini ve tarihsel/toplumsal bağlamlara göre farklılaşan yapısını göz ardı etmektedirler. Çoğulcu yaklaşım ise farklı kuramsal çerçevelerin birlikte kullanılmasını teşvik eder. Böylece aile yapıları, ilişkiler ve dinamikler çok boyutlu, ilişkisel bir biçimde analiz edilebilir (Morgan, 2005, s.151-153).

Öte yandan yirminci yüzyılın son çeyreğinden beri ‘ilişkisel sosyoloji’ adı literatürde sıklıkla yer almakla birlikte çağdaş sosyolojik kuramda tek bir ilişkisel anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Demir’i (2021, s.61-62) takip ederek ilişkisel sosyolojinin, ontolojik ve metodolojik konumlanmalara ve ‘ilişki’yi kavrayış ilkelerine göre “pragmacı” ve “eleştirel realist” olmak üzere iki “kampa” ayrıldığını söyleyebiliriz¹¹. Bu iki meta-kuramsal konumlanmayı, yayınladıkları manifestolarla ve yaptıkları çalışmalarla Mustafa Emirbayer (2012) ve Pierpaolo Donati (2015) temsil etmektedir. Her iki kuramcı da tözcülüğe ilişkisel bir alternatif sunsalar da ontolojik taahhütleri ve metodolojik çıkarımları temelde farklıdır.

Emirbayer (2012), sosyolojik araştırmada önemli olanın “töz” veya “varlık” değil, toplumsal ilişkiler aracılığıyla süregelen “hareket” ve “oluş” olduğunu ileri sürer. Manifestosunda tözcülüğün, yani bireyler, gruplar, yapılar gibi varlıkların, ilişkilerinden önce ve bağımsız olarak var oldukları; sosyal aktörlerin doğasında var olan özelliklere sahip “tözler” oldukları; kısaca töz veya varlığın bağımsız varoluşa sahip, değişmez, ebedi ve kendi başına var olan bir şey olarak görüldüğü¹² fikrinin “tasfiyesi”ni ister. Emirbayer, aktörlerin ve yapıların sabit varlıklar değil, süregelen, dinamik etkileşimlerin ortaya çıkan etkileri olduğu bir işlemsel (transactional) ontoloji önermektedir. Buna göre, kalıcı maddeler yoktur, yalnızca akışkan ilişkisel süreçler vardır. Pragmacıların analiz birimi olarak ele aldıkları ilişki, insan ve/veya insan olmayan aktörler arası empirik alandaki etkileşimler/işlemlere atıfta bulunur (Demir, 2021). *Bunlar gerçekliğin kurucu unsurları değil*, toplumsal ilişkilerin ve sosyal bağlamların süreçsel, akışkan dinamikleridir (Porpora, 2018, s.414). İşlemde yer alan birimler anlamlarını, önemlerini ve kimliklerini dinamik ve değişen rol ve konumlara sahip oldukları işlemden alırlar (Emirbayer, 2012, s.31). Emirbayer’e göre bir işlem hem aktörlerin hem de onların arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak şekillendiği ve sürekli olarak oluştuğu akışkan bir süreçtir. Aktörler işlemde önce var olmazlar; bunun yerine işlem içinde ortaya çıkarlar. Böylelikle yapı ve faillik/eylem arasındaki sınırı ortadan kaldırılır ve statik varlıklar yerine ilişkisel akış vurgulanır (Emirbayer, 2012, s.37-41).

¹¹ İlişkisel sosyolojiyi “birbirlerinden gerek ontolojik ve epistemolojik sayılıtları gerekse bu sayılıtların öncelikleri bakımından farklılaşan bu anlamda da bütünsel ve tek biçimli olmaktan çok bir yaklaşımlar bütünü olarak” değerlendiren ve sınıflandıran diğer bir çalışma için bkz. Uluocak, Ş. (2016).

¹² Örneğin, kişi, herhangi bir toplumsal ilişki içinde olsun veya olmasın, arzulara, kimliğe ve eylemliliğe sahiptir. Bu duruş, klasik sosyoloji ve metodolojik bireyciliğin temelini oluşturmuştur ve birçok pozitivist veya rasyonel seçim modellerinin temelini oluşturmaya devam etmektedir.

Eleştirel realist ilişkisel sosyologlar da ilişkişelciliğin “tözler yoktur sadece ilişkiler vardır”, “her şey ilişkilerden oluşur”, “şeylerin diğer şeylerle ilişkilerinden ayrı olarak hiçbir özsel özelliği yoktur” meta-kuramsal varsayımlarını paylaşırlar. Ancak, eleştirel realizm toplumsal gerçekliği yalnızca bireyler arasındaki karşılıklı işlemler veya yüzeyde gözlemlenebilir etkileşimlerle sınırlamaz. Etkileşimlerin veya işlemlerin önemini kabul eder, onları “karşılıklı faillik biçimleri” olarak görür ancak bunların ötesinde, anlam, niyet, inanç ve duygular gibi öznel yönelimlerin ve toplumsal yapılarla kurulan derin ilişkilerin de dikkate alınması gerektiğini savunur. Sembolik etkileşimcilik dahi yalnızca işlemlerden ibaret değildir, yorumlara ve anlam inşasına dayanır -ki bunlar işlem düzeyinde açıklanamaz. Eleştirel realist perspektife göre, toplumsal konumlar arasındaki güç ilişkileri, bağımlılıklar veya kaynak eşitsizlikleri gibi yapısal öğeler her ne kadar işlemler aracılığıyla tezahür etseler de işlemlerin kendisiyle özdeş değildirler. Bu nedenle eleştirel realizm, sosyal ontolojiyi yalnızca bireyler arası karşılıklı eylemlere indirgemeyip, daha derin ve süreklilik arz eden ilişkisel yapıları da analizinin merkezine alır (Porpora, 2018, s.414-415, 418).

Donati, Emirbayer'in görüşünün toplumsal ilişkileri “bir işleme, bir anlatıya (hikayelerin anlatılmasına) veya bir ağ etkisine vb.” (Archer ve Donati, 2015, s.19) salt süreçsel olaylara indirgediğini ve ontolojik derinlikten yoksun olduğunu savunarak, tözcülüğü reddeden ancak toplumsal gerçekliği etkileşimsel akışa indirgemeye direnen ilişkisel realist bir konum geliştirir. İlişkisel realizm, sosyal ilişkileri morfogenetik süreçlerden kaynaklanan “beliren etkiler” olarak tanımlar: “Sosyal ilişkiler, faillik ile sosyal yapı arasında aracılık eden bağlayıcılar” (Donati, 2014:143); yalnızca bireyleri şekillendiren yapılar değil, aynı zamanda etkileşim ve pratikler yoluyla aktif olarak inşa edilen yapılardır. İlişkiler zorunludur, ancak biçimleri rastlantısaldır ve toplumların çeşitli biçimler almasına olanak tanırırlar (Donati, 2015, s.88-89). Onun pragmatik ilişkişellğe getirdiği eleştirilerin temelinde, sosyal etkileşimlerin yalnızca anlık işlevlerine veya faydalarına göre analiz edilmesi yer alır. Böyle bir indirgemeci bakış açısı hem işlevsellikle ilgili olmayan hem de bireyler arasındaki karşılıklılığı ve karşılıklı bağımlılığı da bünyesinde barındıran sosyal ilişkilerin içsel doğasını ihmal etmektedir. Dolayısıyla Emirbayer'in işlemlere ilişkin görüşü biçim ve sürece odaklanırken toplumsal ilişkilerin normatif içeriğini de yok saymaktadır. Donati'ye göre ilişkiler yalnızca “olaylardan” ibaret değildir; sosyolojinin parçası olması gereken değerleri, normları ve kültürel kodları taşırlar. Bu anlayışa göre toplumsal ilişkilerin altında yatan nedensel güçlere sahip tözler veya gerçekliğin katmanları (kurumlar, normlar ve maddi koşullar gibi toplumsal yaşamın çeşitli yönleri) yok sayılamaz. Bu tözler bizzat toplumsal ilişkiler aracılığıyla oluşturulur ve şekillendirilir. Bunun anlamı, ilişkilerin, toplumsal yapıların varlığını ve doğasını tanımlamaya ve etkilemeye yardımcı olarak yapıların varlığını geçersiz kılmadıklarıdır (Donati, 2015, s.87, 104; Archer, 1995, s.21-22).

Böylelikle ilişkisel realizm aile ve evlilik gibi toplumsal olguların yalnızca işlevsel işlemlerle değil, taşıdıkları anlamlar ve sahip oldukları nedensel güçler üzerinden bir bütün olarak anlaşılması gerektiği anlayışına dayanır; toplumsal bağları sadece bireyler arası etkileşimlerin sonucu olarak değil, yapısal konumlar, normatif yönelimler ve değer yüklü ilişkiler bütünlüğü içinde kavramaya yönelir. Bu düşünce düz bir ontolojiyi benimseyen ve ilişkileri içsel nedensel güce sahip olmayan prosedürel akışlara indirgeyen “ilişkişelci” yaklaşımlarla çelişmektedir. Bu bağlamda, tözsel tanımların ortaya koyduğu değer temelli içeriklerin, toplumsal nesnelerin nedensel etkilerini açığa çıkarma potansiyeli, yalnızca açıklayıcı değil, aynı zamanda ontolojik bir gerekliliktir. Weber'in tözsel rasyonalite kavrayışında olduğu gibi, ilişkisel realizm de toplumsal olguları yalnızca araçsal işlevleriyle değil, taşıdıkları anlam ve değerle birlikte ele alır. Tözsel tanımlar (aileyi/evliliği sevgi, bağlılık, bakım gibi normatif anlamlar etrafında kavramsallaştırmak), bu olguların sahip olduğu nedensel güçleri açığa çıkarır. Çünkü bu güçler bireylerin eylem yönelimlerini şekillendiren, onları belli ilişkilere bağlayan ve toplumsal yapının yeniden üretimini mümkün kılan anlam zemininde işlemektedir. Bu nedenle, böyle bir yaklaşım yapı, eylem ve anlamın bir arada düşünülmesinin yanı sıra nedenselliği yalnızca görünen sonuçlara değil, derin ilişkisel yapılar ve güçlere dayandırma gereğine vurgu yapar.

İlgili bağlamda, sosyal bağların ilişkisel doğasını anlayabilmek için bu meta-kuramsal çerçeve içinde bazı kavramları netleştirmek gerekmektedir:

- Neden (cause): Olayların gidişatında değişiklik yapma veya değişimi engelleme kapasitesi; maddi veya maddi olmayan (sözlü/sözsüz bir fikir, anlam gibi) değişimi üreten her şey (Sayer, 2012, s.181); üretici mekanizma.
- Nedensellik (causation): sosyal olguları üretmek için belirli bağlamlarda üretken mekanizmaların etkileşimini ifade eder. Basit neden-sonuç modelleri yerine yapısal, bağlamsal ve beliren faktörlerin belirli koşullar altında sonuçları/etkileri üretmek için nasıl bir araya geldiğini açıklamaya çalışır (Sayer, 2016). Nedensel etkiler hem yapısal ilişkilerden hem de insan failliğinden kaynaklanırken, nedensel süreçler arızı ve bağlamsaldır (Porpora, 2018, s.417).
- Güç (power): Bir şey veya olgu değildir; nesneleri değil, nesnelerin ve en önemlisi öznelere içinde bulunabileceği bir durumu veya kipi belirten (modality)¹³ bir kavramdır. Güç, varlıkların belirli etkiler üretme kapasitesine işaret eden bir kiplik kavramıdır; bu bağlamda ilgili kiplik türü, bir şeyin mümkün (possibility) olmasına dayalıdır. Daha spesifik olarak, olasılıkların mevcut olması ve bunları bu şekilde temsil etme durumunu veya koşulunu belirtir (Parietti, 2018, s.vii). Bu bakımdan yalnızca ilişkiler ve yapılarla ilgili değil aynı zamanda nesnelerin ve faillerin etki üretme kapasitelerini de içerir (nedensel güçler) (Sayer, 2012).
- Nedensel güçler (causal powers): varlıkların altta yatan mekanizmalar aracılığıyla etki üretmelerini sağlayan kapasiteleri ve eğilimleridir. Bu güçler, varlıkların (yapı ve organizasyonlarında kaynaklanan) beliren özellikleridir; toplumsal olguları üretmede yapı, faillik ve bağlam arasındaki etkileşimi vurgulayarak, tabakalı gerçeklik içinde işlerler (Sayer, 2016).
- Faillik (agency): “Bireyin, öznel olarak tatmin edici pratiklerin oluşturulmasına izin veren öznel refleksivite ve duygusal değerlendirme kapasiteleri aracılığıyla, geleceğe yönelik eylem planları geliştirmesine ve sürdürmesine olanak tanıyan, doğal ve toplumsal ilişkiler içinde yer alan eyleme gücü” (Mader, 2016, s.441)
- Yapı (structure): Bireylerin eylemlerinden önce var olan, fakat eylemler yoluyla yeniden üretilen veya dönüştürülen (morfogenetik-morfostatik süreç)¹⁴, belirli eylemleri mümkün veya gerekli kılan (nedensel güçler), birbiriyle ilişkili maddi ve ilişkisel koşullar bütünüdür. Ancak bu ilişkiler yalnızca araçsal değil, anlam taşıyan, normatif ve tözsel içerikler barındıran ilişkisel formlardır. Yapı, bu anlamda, ilişkilerin biçimsel bir toplamı değil, anlamlı ve dinamik bir ilişkiler ağıdır. Yapılar, bireyler arası ilişkilerden türer ama onları aşan biçimlerde ortaya çıkar (ilişkisel belirme). Bu bakış açısı için belirleyici olan, sosyal yapılar ile eylemde bulunan özneler arasındaki analitik ayrımdır (Donati, 2010; Mader, 2016; Sayer, 2012).
- Toplum (society): “ilişkilerdir. Toplumsal yapılardan kaynaklanan ve onları sürekli olarak değiştiren birleştirici ve ayrıştırıcı ilişkilerin ürünüdür. İlişkilerin yapısal dinamiğinin, onu karakterize eden ilişkilerin üretken dinamikleri farklı olduğu için, diğerlerinden farklı bir toplum yaratmasının nasıl mümkün olduğunu anlama meselesidir” (Donati, 2014, s.144).
- İlişkisel özne (relational subject): “‘ilişkisel olarak kurulmuş’ olmaları bakımından bireysel ve kolektif toplumsal öznelere atıfta bulunur, yani toplumsal ilişkileri

¹³ “Modality” terimi, bir varlığın veya yapının belirli bir şekilde davranabilme kapasitesine, yani olabirlik (possibility), gereklilik (necessity) veya olanaklılık (potentiality) gibi ontolojik koşullara işaret eder.

¹⁴ Archer’ın morfogenetik yaklaşımı toplumsal değişim süreçlerini analizi için kullanılan, toplumsal yapıların aktörlerin eylemlerini koşullandığı ve aktörlerin de zaman içinde bu yapıları yeniden üretebildiği veya dönüştürebildiği döngüyü içeren bir kuramsal çerçevedir. Morfogenez, bir sistemin verili biçimini, durumunu veya yapısını değiştirme eğiliminde olan süreçleri, morfostatik, bunları koruma eğiliminde olan süreçleri ifade eder. “Morfo” unsuru, toplumun önceden belirlenmiş bir biçiminin veya tercih edilen bir halinin olmadığını kabulüdür: ‘genetik’ kısım ise, toplumun şeklini faillerden aldığı ve onların faaliyetlerinin niyetli ve niyetlenilmemiş sonuçlarından kaynaklanarak onlar tarafından oluşturulduğunu kabulüdür” (Archer, 1995: 5).

aracılığıyla beliren özellikler ve güçler ürettikleri ölçüde. Bu ilişkisel iyilikler ve kötülükler, öznelere kendileri üzerinde içsel etkilere ve toplumsal çevreleri üzerinde dışsal etkilere sahiptir” (Archer ve Donati, 2015, s.31).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma, evlilik ve aile gibi samimi ilişkilerin ilişkisel realist çerçeveden yeniden düşünülmesinin gerekliliğini öne çıkararak sosyal bağların arızı, dinamik ve bağlamsal süreçler olarak önemini vurgulamış; bu bağın Türkiye bağlamındaki anlamını sosyolojik olarak hem kuramsal hem de ampirik düzeyde tartışmaya açmıştır. Girişte ortaya konan üç temel mesele - evliliğin Türkiye’de samimiyet ve mahremiyet için yasal ve toplumsal olarak tanınan tek meşru ortam olması, sosyal ve iktidar ilişkilerine dair kuramsal açıklamaların yeterliliği/yetersizliği, ve evlilik gibi kişisel bir bağın “sosyal” niteliğinin ne olduğu- tartışmanın yönünü belirlemiştir. İlk mesele, evliliğin Türkiye’de bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğine, ne tür sosyal bağlara dönüştüğüne dair ampirik araştırma ihtiyacını ortaya koyarken; ikinci ve üçüncü meseleler, bu bağların nasıl kavramsallaştırılabileceğine dair bir temel sağlamaktadır.

Archer ve Donati’nin (2015) ilişkisel realist yaklaşımı, bireysel faillik ile yapısal etkiler arasındaki ilişkiyi açıklayarak, evliliği sadece işlevsel değil, aynı zamanda ahlaki ve duygusal yönleriyle bir sosyal bağ olarak kavramamıza olanak tanır. Zira bu yaklaşımda sosyal bağlar, yalnızca yapılar tarafından belirlenmiş veya bireylerin özerk seçimlerinden ibaret değildir; aksine karşılıklı yönelim, değer üretimi ve normatif düzenlemelerle birlikte ortaya çıkarlar.

Evlilik kavramı hukuki ve kültürel çerçeveler içinde işlediği şekliyle, birey, aile ve kurumlar arasındaki karmaşık kesişimlerin sembolüdür. Evlilik bir kimlik biçimi olduğu kadar bir kurumsal statüdür ve bu statü bireylerin ilişkilerinin niteliğini, sürekliliğini ve meşruiyetini doğrudan etkiler (Morgan, 2005). Donati’ye (2009) göre evlilik ilişkileri statik bir kurumsallıktan ziyade, kültürel ve hukuki çerçevelerle şekillenen dinamik ilişkisel alanlarda ortaya çıkar. Bu nedenle, evliliğin herhangi bir sosyolojik açıklaması hem kişisel hem de kurumsal bir bağ olarak onun ikili doğasını göz ardı etmemelidir. Smart (2004) ve Mason (2004), aile hayatının sadece işlevsel tanımlarla açıklanamayacağını vurgularken, ilişkisel realizm evliliğin kurumsal yönünün samimiyetin dokusunu biçimlendirdiğini savunur. Bu, toplulukların ebeveynlik, birlikte yaşama ve akrabalığı nasıl yapılandırdığını etkiler. Örneğin, İskandinav ülkelerinde nikahsız birlikte yaşamının sosyal ve yasal olarak tanınması (Scott vd., 2008: xvii), bu tür düzenlemelerin ahlaki ve yasal olarak damgalandığı daha geleneksel bağlamlarla çarpıcı bir şekilde çelişmektedir.

Munoz-Dardé ve Martin’in vurguladığı gibi “evlilik, aileden farklı olarak, kaçınılmaz bir kurum değildir; çoğu toplumda uzun zamandır mevcuttur ve bir ailenin ne olduğuna dair anlayışımız, evlilik anlayışımızla da bağlantılıdır. Ailenin yasal tanımı, evliliğin yasal statüsünü kullanır... Evlilik kökten değişmiştir ve en ilginç yasal dönüşümlerinden bazıları yakın zamanda gerçekleşmiştir” (2023:226). Bununla birlikte, yapılan çalışmalar Türkiye’de evliliğin toplumsal meşruiyetinin hâlâ yasal yükümlülükle sınırlandığını göstermektedir. Bu durum hukuki çerçevenin olduğu kadar evlilik hakkındaki toplumsal ve bireysel hak ve sorumluluklara dair beklentilerin ve dolayısıyla evlilik biçimlerinin Batı mahreçli literatürden farklılaştığını gösterir. Örneğin boşanmaya karşı makro toplumsal yaptırımlar Türkiye’de hâlâ güçlüdür. Her ne kadar kültür değişse de¹⁵ geleneksel ve modern olanın sınırlarının bulanık olduğu yerel bağlamda (Fişek ve Scherler, 1996: 3) evliliğin bir norm olarak geçerliliğini koruması, beklentileri şekillendirir; eşler genellikle evliliğin önemli bir sabır ve hoşgörü gerektirdiği beklentisiyle evliliğe başlarlar. Aile diye tarif etmiş olduğumuz ilişkiler ağı aslında bireylerin sadece kendilerinden ibaret bir ilişki alanına işaret etmez. Evlilik ilişkisi vasıtasıyla kurulan bağın kendisi en temelde iki kişi arasında kurulsa da daha geniş bağlar silsilesini ‘eş zamanlı’ olarak harekete geçiren, onlar içinde

¹⁵ Türkiye’de ailenin dönüşümüne dair bkz. Kavas ve Gündüz-Hoşgör, (2010); *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*. (2018); Topal, (2020); Akın (2025).

güç kazanan veya zayıflayan bir ilişkiler ağı içerisinde konumlandırılmasını gerektirebilir. Bu da ancak ampirik bir araştırmayla, kişilerin durumuna bakarak anlaşılabilir.

Morgan'ın önerdiği gibi aile sosyolojisine ilişkisel ve çoğulcu yaklaşım psikoloji kuramlarından da yararlanmayı gerektirir¹⁶. Yerel bağlamda Kağıtçıbaşı ve Fişek'in çalışmaları ve kuramları, Batılı bireycilik ile geleneksel kolektivizm ikiliğini aşmayı hedefleyerek aile çalışmalarında önemli bir paradigma değişimi sunarlar. Her iki isim de aile yapılarının ve sosyalizasyon süreçlerinin işlevini bireyin gelişimi ve kültürel değerlerle birlikte değerlendirir. İşlevsellik anlayışı, yapısal-işlevselci (Parsons) modelde olduğu gibi evrensel, sabit işlevler yerine kültürel bağlamda değişken ve esnek işlevlere dayanır; indirgemeci değil gelişimsel ve çok katmanlıdır. Dolayısıyla işlevsellik, burada normatif değil, bağlamsal bir açıklama tarzıdır.

Kağıtçıbaşı "Aile Değişimi" kuramında gelişmekte olan toplumlarda kültürel özgünlüğü temel alarak işlevleri yeniden tanımlarken aile içindeki duygusal bağlılık, karşılıklı bağımlılık ve bireylerin psikolojik gelişimi üzerine odaklanır; kontrol, özerklik ve bağlılık kavramlarını ben-öteki ilişkiselliğinde ele alır. Aileyi, bireylerin maddi bağımsızlıklarını kazanırken aynı zamanda duygusal olarak bağlı kaldıkları bir sistem olarak tanımlar (Kağıtçıbaşı, 2010). Bireylerin kendilik gelişiminde temel ihtiyaçlar olan "özerklik" ve "ilişkili olma" ihtiyaçları kültürel bağlama göre farklı şekillerde ifade edilmesine rağmen, ikisi birlikte ve birbirleriyle uyum içinde var olabilir (Kağıtçıbaşı, 2005). Bu model bireysel özerklik ve aile içi güçlü duygusal bağlılığı birleştirerek modernleşmenin getirdiği kültürel değişimlerin her toplumda aynı şekilde gerçekleşmediğini ortaya koyar; ekonomik ilerlemeye rağmen güçlü aile bağlarının devam ettiğini, dolayısıyla modernleşmenin bireyciliğe tek yönlü bir geçiş anlamına gelmediğini gösterir. Model, aile yapısının sadece yapısal değil işlevsel ilişkilerle anlaşılması gerektiğini söylese de bu iki boyut arasındaki sınırların ve etkileşimlerin nasıl net bir şekilde ayrılacağı konusunda bazı belirsizlikler ve uygulamada zorluklar yaşanabilir.

Fişek'in (2018) "ailevi benlik" ve "yakınlık"a (proximity) dayanan yaklaşımı ise Kağıtçıbaşı'nın geliştirdiği modelin aile içindeki güç ilişkileri boyutunu tamamlayıcı niteliktedir. Fişek'e göre, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde, özellikle kadınların aile içindeki konumu ve ilişki kurma biçimleri kültürel normlarla ve duygusal yakınlıkla şekillenir. Türk toplumuna özgü "ailevi benlik, bireyin üyesi olduğu geniş aile, cemaat ve diğer grupların hiyerarşik ilişkileri içinde var olmasını sağlayan içsel ... bir benlik yapısı" iken, "yakınlık varsayılan doğal bir olgudur" (Fişek, 2018, s. 15). Böylelikle bireyin kendini ailesiyle kurduğu ilişkiler üzerinden tanımladığını ve bu ilişkilerin merkezinde "hiyerarşi" ile yakınlık arasında gidip gelen bir denge olduğunu varsayar. Bu yönüyle Fişek'in modeli, aile içi rollerin ve iktidar ilişkilerinin nasıl içselleştirildiğini anlamak açısından ilişkisel realizmin sunduğu yapı-fail çözümlemesiyle uyumludur.

Samimiyet bireysel bir deneyim olduğu kadar, toplumsal bağlamda şekillenen bir ilişkidir. Aile yapıları işbölümü, kaynak paylaşımı ve karar alma süreçleri açısından değerlendirildiğinde, ailelerin işlevsel birimler olarak hareket ettiği düşünülse de bu işlevsellik çoğu zaman eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir zemin haline gelebilir (Cohen ve MacCartney, 2004:186-189). Bu karşılıklı bağ(ım)lılık, dayanışmaya dayansa da toplumsal cinsiyet, ekonomik eşitsizlik ve kültürel normlar gibi yapılar bu ilişkiyi tahakküme, yani araçsal bir ilişkiye dönüştürebilir. Bu dönüşüm, evlilik bağının niteliğini anlamada bireysel anlatılara olduğu kadar bu anlatıların yer aldığı hukukî, ekonomik ve kültürel bağlamlara dair bütüncül bir bakış geliştirmeyi zorunlu kılar. Aile içinde erkeklerin üstte, kadınların ve çocukların daha alta konumlandığı hiyerarşik yapılar, eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir zemin oluşturur (Fişek ve Scherler, 1996; Sørensen, 2005). Bu nedenle evlilikteki bağ, sadece birliktelik değil, aynı zamanda müzakere, çatışma ve güç ilişkilerinin de sahnesidir.

¹⁶ Ayrıca bkz. Akbaş, (2024).

Sonuç olarak, ampirik araştırma sürecinde evlilikteki sosyal bağların doğasını anlamak için hem öznel deneyimleri hem de bu deneyimlerin kurumsal ve normatif belirlenimlerini birlikte dikkate alan ilişkisel temelli araştırmalara ihtiyaç vardır. Evliliği anlamak, aynı zamanda toplumsal normların, cinsiyet düzenlerinin ve hukuki düzenlemelerin bireyler arası bağlar üzerindeki etkisini çözümlemek anlamına gelir. İlişkisel realizm, bu çok katmanlı yapıyı görünür kılarak, evliliğin hem bir bağ hem de bir iktidar ilişkisi olarak nasıl kurulup sürdürüldüğünü anlamamıza imkân sunar. Türkiye’de bu bağın doğasını anlamak, bireylerin rekabet içindeki normatif mantıklarda nasıl gezindiğinin araştırılmasını gerektirir. Gillies'in (2003:19) bize hatırlattığı gibi, sosyolojik söylem yalnızca toplumsal yaşamı yorumlamakla kalmaz, aynı zamanda onu ve sosyal politikaları şekillendirir; bu nedenle, kişisel ilişkiler ve samimiyetin herhangi bir kavramsallaştırılması, belirli kültürel yapılanmalar içinde nasıl yaşandığına, anlatıldığına ve düzenlendiğine duyarlı olmalıdır.

Teşekkür

Bu makaledeki fikirlerin önemli bir bölümü doktora tez sürecinde Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez ile gerçekleştirilen danışman görüşmeleri ve yüksek lisans döneminde kendisinden aldığım dersler mahiyetinde üretilmiştir. Emekleri için kendisine teşekkür ederim.

Kaynakça

- Akbaş, A. (2024). Türkiye Toplumunda Evlilik ve Aile: Sosyolojik-Psikolojik Perspektiften Yakın İlişkiler. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 13:137-140.
- Akın, M. H. (2025). Evlilik ve Boşanmaların Değişen Yapısı. C. Beyaz ve F. Taşçı (Dü) içinde, *Sosyal Panorama 2025: Nüfus ve Aile* (s. 168-178). İstanbul: SETA Yayınları.
- Archer, M. S. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. S. ve Donati, P. (2015). *The Relational Subject*. UK.: Cambridge University Press.
- Berger, P. L. (1974). Some Second Thoughts on Substantive versus Functional Definitions of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13(2):125–133
- Bruce: (2011). Defining religion: a practical response. *International review of sociology*, 21(1):107-120.
- Carling, A., Duncan: ve Edwards, R. (Dü). (2005). *Analysing Families : Morality and Rationality in Policy and Practice*. USA and Canada: Routledge.
- Chambers, D. (2012). *A Sociology of Family Life, Change and Diversity in Intimate Relations*. UK, USA: Polity Press.
- Christensen, G. (2024). Three concepts of power: Foucault, Bourdieu, and Habermas. *Power and Education*, 16(2): 182-195. doi:10.1177/17577438231187129
- Cohen, P. ve MacCartney, D. (2004). Inequality and the Family. J. Scott, J. Treas, ve M. Richard (Dü) içinde, *The Blackwell Companion to the Sociology of Families* (s. 181-192). USA: Blackwell Publishing.
- Crow, G. (2002). Families, Moralities, Rationalities and Social Change. A. Carling: Duncan, ve R. Edwards (Ed.) içinde, *Analysing Families : Morality and Rationality in Policy and Practice* (s. 285-297). USA and Canada: Routledge.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L ve Karlsson, J. C. (2018). *Toplumu Açıklamak, Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Davis, M. S. (1973). *Intimate Relations*. New York: The Free Press.

- Demir: (2021). *Sosyolojide İlişkisel ve İlişkisel Sosyoloji*. (N. M. Kapan, Ed.) İstanbul: Dün Bugün Yayınları.
- Donati, P. (2009). What Does "Subsidiarity" Mean? The Relational Perspective. *The Journal of Markets & Morality*, 12(2): 211–243.
- Donati, P. (2010). *Relational Sociology: A New Paradigm for The Social Sciences*. USA: Routledge.
- Donati, P. (2014). Morphogenic Society and the Structure of Social Relations. M. S. Archer (Ed.) içinde, *Late Modernity, Trajectories towards Morphogenic Society* (s. 143-172). Switzerland: Springer.
- Donati, P. (2015). Manifesto for a Critical Realist Relational Sociology. *International Review of Sociology*, 25(1): 86–109. doi:10.1080/03906701.2014.997967
- Durkheim, E. (1987). *The Division of Labor in Society*. (G. Simpson, Çev.) New York: Free Press of Glencoe.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Z. Z. İlkelen, Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Edwards, R., Callender, C. ve Reynolds, T. (2005). Social and Family Responsibility or Self Interest, A Case Study of Mothers' Work Ethos in a Hospital and an Accountancy Firm. *Community, Work & Family*, 8(3): 281-300. doi:10.1080/13668800500142251
- Emirbayer, M. (2012). İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto. G. Çeğin, ve E. Göker (Dü) içinde, *Tözcülüğün Tasfiyesi, İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (s. 25-63). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Engin, M. (2022). Türkiye'de Aile Yapısının Dönüşümü: Sorunlar ve Beklentiler. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 123-136.
- Epstein, B. (2024). *Social Ontology*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/social-ontology> (Erişim 05.2024)
- Eşsizoglu, A., Yasan, A., Yıldırım, E. A., Gürgen, F. ve Özkan, M. (2011). Double Standard for Traditional Value of Virginity and Premarital Sexuality in Turkey. *Women & Health*, 51(2): 136-150. doi:10.1080/03630242.2011.553157
- Fernández, P. A., ve Martínez, G. A. (2022). Introduction. P. A. Fernández, G. A. Martínez, & J. M. Torralba (Dü) içinde, *Ways of Being Bound: Perspectives from post-Kantian Philosophy and Relational Sociology* (s. 1-14). Switzerland: Springer.
- Finch, J. ve Mason, J. (2005). *Negotiating Family Responsibilities*. London: Routledge.
- Fişek, G. O. (2018). *İlişki İçinde "Ben", Kültür, Aile, Bireyselleşme ve Psikanalitik Arayışlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fişek, G. O. ve Scherler, H. R. (1996). Toplumsal Değişim ve Eşler: Cinsiyet Senaryolarının Sınırlarını Genişletme Amaçlı Bir Terapi Yaklaşımı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(36), s. 1-11.
- Gabb, J., ve Fink, J. (2015). *Couple Relationships in the 21st Century*. UK: Palgrave Macmillan.
- Giddens, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri/ Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Paradigma.
- Gillies, V. (2003). *Family and Intimate Relationships: A Review of the Sociological Research*. London: Families & Social Capital Research Group, South Bank University.

- Gottman, J. M. ve Notarius, C. I. (2002). Marital Research in the 20th Century and a Research Agenda for the 21st century. *Family Process*, 41(2): 159-197.
- Gudalov, N. (2018). Rationality and History in Political Realism: The Predominance of Instrumentalism and the Problem of Theorizing Substantive Change. *Vestnik of Saint Petersburg University. International Relations*, 11(2): 200-215. doi:10.21638/11701/spbu06.2018.206
- Himmelweit: (2005). Economic Theory, Norms and the Care Gap, or: Why do Economists Become Parents? A. Carling; Duncan, ve R. Edwards (Dü) içinde, *Analysing Families, Morality and Rationality in Policy and Practice* (s. 231-250). USA & Canada: Routledge.
- Hjørland, B. ve Nissen Pedersen, K. (2005). A Substantive Theory of Classification for Information Retrieval. *Journal of Documentation*, 61(5): 582-597.
- Holmwood, J. (2006). Functionalism. B. S. Turner (Dü.) içinde, *The Cambridge Dictionary of Sociology* (s. 218-220). UK: Cambridge University Press.
- Jamieson, L. (2005). Boundaries of Intimacy. L. McKie, ve S. Cunningham-Burley (Dü) içinde, *Families in Society: Boundaries and Relationships* (s. 189-206). UK: Policy Press.
- Jamieson, L. (2011). Intimacy as a Concept: Explaining Social Change in the Context of Globalisation or Another Form of Ethnocentrism? *Sociological Research Online*, 16(4): 151-163. <https://www.socresonline.org.uk/16/4/15> (Erişim:02.2025).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and Relatedness in Cultural Context: Implications for Self and Family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), s. 403-422.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi - Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kalberg: (1980). Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History. *The American Journal of Sociology*, 85(5): 1145-1179.
- Kavas ve Gündüz-Hoşgör, A. (2010). Divorce and Family Change Revisited: Professional Women's Divorce Experience in Turkey. *Demográfia*, 53(5): 102-126
- Ketokivi, K. (2010). The Relational Self, the Social Bond and the Dynamics of Personal Relationships. A Sociological Analysis. *Reports No. 263*. Helsinki: University of Helsinki.
- Ketokivi, K. (2012). The Intimate Couple, Family and the Relational Organization of Close Relation. *Sociology*, 46(3): 473-489.
- Lamanna, M. A., Riedmann, A., & Stewart, S. D. (2021). *Marriages, Families, and Relationships: Making Choices in a Diverse Society*. USA: Cengage.
- Layder, D. (2004). *Emotion in Social Life, The Lost Heart of Society*. London: SAGE Publications.
- Layder, D. (2006). *Understanding Social Theory*. London, California, New Delhi: SAGE Publications.
- Layder, D. (2009). *Intimacy and Power, The Dynamics of Personal Relationships in Modern Society*. UK: Palgrave Macmillan.
- Lohse: (2017). Pragmatism, Ontology, and Philosophy of the Social Sciences in Practice. *Philosophy of the Social Sciences*, 47(1): 3-27. doi:10.1177/0048393116654869
- Lukes: (2005). *Power, A Radical View*. UK: Palgrave Macmillan.

- Luotonen, A. (2023). Temporalities of Friendship: Adults' Friends in Everyday Family Life and Beyond. *Sociology*, 57(1): 20-35. doi:10.1177/00380385221090863
- Mader, D. (2016). Theorizing Agency and Domination through a Critical Realist Perspective on Gender Positionality. *Journal of Critical Realism*, 15(5): 440-457. doi: http://dx.doi.org/10.1080/14767430.2016.1210338
- Mason, J. (2004). Personal Narratives, Relational Selves: Residential Histories in the Living and Telling. *The Sociological Review*, 52(2): 162-179.
- Morgan, D. H. (1996). *Family Connections, An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press
- Morgan, D. (2005). Sociological Perspectives on the Family. A. Carling; Duncan, ve R. Edwards (Dü) içinde, *Analysing Families : Morality and Rationality in Policy and Practice* (s. 147-164). USA and Canada: Routledge.
- Munoz-Dardé, V. (1998). Rawls, Justice in the Family and Justice of the Family. *The Philosophical Quarterly*, 48(192): 335-352.
- Munoz-Dardé, V. (2016). Is the Family to Be Abolished Then? D. Engster, ve T. Metz (Dü) içinde, *Justice, Politics, and the Family* (s. 113-126). USA: Routledge.
- Munoz-Dardé, V. ve Martin, M. G. (2023). Family and Marriage: Institutions and the Need for Social Goods. *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 97(1): 221-247.
- Okin, M. (2014). Justice, Gender and the Family. D. Engster, ve T. Metz (Dü) içinde, *Justice, Politics, and the Family* (s. 63-87). USA: Routledge.
- Pals, H. ve Engin, C. (2018). Attachment to Society and Cognitive Deviance: The Case of Turkey. *Deviant Behavior*, 40(7): 799-815. doi:10.1080/01639625.2018.1441685
- Parietti, G. (2018). *On the Concept of Power*. New York: Columbia University.
- Pettit, P. (2014). Three Issues in Social Ontology. J. Zahle, ve F. Collin (Dü) içinde, *Rethinking the Individualism-Holism Debate, Essays in the Philosophy of Social Science* (s. 77-96). Switzerland: Springer.
- Porpora, D. V. (2018). Critical Realism as Relational Sociology. *The Palgrave Handbook of Relational Sociology* (s. 413-430). içinde Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Toplumun Mantığı, Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Sayer, A. (2012). Power, Causality and Normativity: A Critical Realist Critique of Foucault. *Journal of Political Power*, 5(2): 179-194. doi:10.1080/2158379X.2012.698898
- Sayer, A. (2016). *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Schwartz, J. (2001). Rights of Inequality: Rawlsian Justice, Equal Opportunity, and the Status of the Family. *Legal Theory*, 7(1): 83-117. doi:10.1017/S135232520107104X
- Scott, J., Treas, J. ve Richards, M. (Dü). (2008). *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. USA, UK, Australia: Blackwell Publishing Ltd.
- Simmel, G. (1910). How is Society Possible? *American Journal of Sociology*, 16(3): 372-391.
- Simon, H. A. (1976). From Substantive to Procedural Rationality. T. J. Kastelein; K. Kuipers, R. G. Wagenaar, ve W. A. Nijenhuis (Dü) içinde, *25 Years of Economic Theory: Retrospect and Prospect* (s. 65-86). USA: Springer.

- Smart, C. (2004). Rethorizing Families. *Sociology*, 38(5): 1043–1048. doi:10.1177/0038038504047186
- Sørensen, A. (2005). Family Structure, Gender Roles, and Social Inequality. S. Svallfors (Ed.) içinde, *Analyzing Inequality: Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective* (s. 108-128). California: Stanford University Press.
- Sönmez, A. (1998). Toplumsal Araştırmalarda Analiz Birimleri Olarak Aile ve Hanehalkının Mahiyet ve Yapılarının Belirlenmesi Sorunu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1): 115-135.
- Topal, M. (2020). Modernleşme Bağlamında Türkiye'de Ailenin Dönüşümü. *Aile Kurumunun Bekasına Yönelik Çağdaş Fırsatlar/Tehditler Bildiriler Kitabı. 1*: 381-398. Sinop: Sinop Üniversitesi
- Tönnies, F. (1957). *Community and Society*. (C. P. Loomis, Çev.) New York: The Michigan State University Press.
- Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*. (2018). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
- Uluocak, Ş. (2016). Tözcülük-İlişkisel Dikotomisi Açısından İlişkisel Sosyolojik Modellerin Türkiye'de Sosyoloji Pratiği ve Düşünümselliği Açısından Olası Açılımları. *Sosyoloji Konferansları*, 53(1): 101-153.
- Uphoff, N. (1989). Distinguishing Power, Authority & Legitimacy: Taking Max Weber at his Word by Using Resources-Exchange Analysis. *Northeastern Political Science Association*, 22(2): 295-322.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Klasik Geleniğin Genişletilmesi*. (L. Elburuz ve R. Ayas, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Economy and Society.: A New Translation*. (K. Tribe, Çev.) London: Harvard University Press.
- Wilson, B. C. (1998). From the lexical to the polythetic: A brief history of the definition of religion. *What is Religion?* içinde (s. 141-162). Brill

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.